

postmoderna-samo-skrivljena otvorenost ili smiješna suvišnost

Burghart Schmidt: POSTMODERNA — STRATEGIJE ZABORAVA
Školska knjiga, Zagreb, 1988.

slaven purić

Izveštaj je kritički kada, kao i svaki dobar žurnalistički tekst podložan pravilima, dovoljno dobro predstavlja unutrašnjost jedne pojave. Dobar je u načinu na koji tu pojavu — ono što se proširilo pod imenom postmoderna — opisuje. Neće se reći da mišljenje koje nije u doticaju sa atmosferom mora da plati vrlo visoku cijenu. Reći će se: postmoderna je atmosfera, zaboravno mišljenje razgovora, fiktivnog ili stvarnog. Fiktivni je, onaj koji je mogao biti vođen ali nije, zahvalniji od vodenog. Tako je u fiktivnom razgovoru moguće Kantovo pitanje postmoderni: kako je moguća postmoderna? Također, hegelovski odgovor: Nešto je moguće po tome što već jest. Kada bi sve što jest bilo moguće, moglo bi se desiti da ničeg nema. U postmoderni, svakako, ima nečeg.

Tako: Foucault — derealizacija povijesti; Sloterdijk preuzima tu ideju, kaže: »Bombe i sise, sve je to na istoj razini«. Postavlja se pitanje (iz Felixa Krulla): »kada se svitac javlja u pravom svom obliku, onda kad kao poetična varnica lebdi kroz ljetnu noć, ili kad nam se kao nisko, neugledno živo biće uvija na dlanu?« Penjemo li se za pjesničkim slikama ili, one ne vise, kao bujne i teške na nebeskom svodu sise, već jesu zbilja koja nam pod nogama kao pelcovan pas čuči? Da li je tu riječ o probijanju postmodernističke opne ili o pukoj osmozi? Hofman kaže: »Pa i bol razderanog himena traje samo toliko dugo, dok se ranjenica, upoznavši užitke sladostrašca, ne uvjeri u nužnost njegova razdiranja«. Postmoderna međutim, voli to bezbolno: zalaženje iza zavjese ne vodi nikakvoj spoznaji, osim ako je to spoznaja da iza nje nema ništa što bi se moglo spoznati. S jedne se strane gubi ono što se nikad nije ni imalo, s druge zadobija već postignuto. Šta je to postmoderna? Apsurd? — neiscrpna istrajnost uzaludnog. Refeudalizacija građanskog svijeta dijalektikom ili umjetničko izživljavanje barbarstva? Poziv na razoružanje kao umjetničko izživljavanje ili smijeh u lice na koji je nemoguće uzvratiti?

Kod Balzaca, u jednom od njegovih prizora čitamo: »Da li biste se vi primili da upravljate narodom samih mudrica? Napoleon to nije smio, on je gonio ideologe. Da narodi ne bi mudrovali, treba im nametnuti osjećanja«. Čovjek kojeg Balzac poredi sa suncem kakvog zvezdanog sistema, predbacuje ideolozima da su krivi za raspadanje društva. Suvišno je napomenuti da je u njima vidio službenike mišljenja koje nije na vlasti. Kada se u svojoj kratkoj historiji ideologije i pojma o njoj Adorno i Horkheimer dotiču imena Bonaparte, onda kažu dvije stvari. Ovo: »No on uopće nije znao da analiza svijest koju su vršili ideolozi nije uopće bila tako nepomirljiva s vladajućim interesima«. I ovo: »Već prevladava mišljenje da se uz tačno poznavanje kemizma ideja može vladati ljudima«. Ono što dalje naročito skreće pažnju, to je jedna zagonetna rečenica: ideologija »pretpostavlja problematizirano iskustvo, koje uspijeva braniti?».

Bilo kako bilo, otkako je ideologija dobila ime u razvijenom građanskom društvu, počinje njeno zrelo doba u modernoj državi. Pošto se otpočetak pojavljuje na dva mjesta istovremeno, njena je egzistencija egzistencija dvosmislice. Njena dvosmislica je dvosmislica njene egzistencije. Otud sva »šizotopija« (G. Anders) u emancipaciji ideologijama zajedničkog mišljenjem općeg, pojmom. Stav zauzet slikom prosudiće riječima:

I dok Habermas još cijedi kap vode iz suhe drenovine, rasprava je okrenula neočekivanim tokom. Namigivanje iz pravca Blochovog modela historijskog proturječja dolazi po svoje. Kao pojam »neistodobnost«, pokazalo se u bitnom. Oživješi ono što osuvremenjava, osuvremenilo je više nego je shvatilo. Temeljnim se pokazuje nagovještaj, anticipacija. Tako, Raullet: »Postmoderna je uopćena istodobnost ili dijalektika u stanju mirovanja«.

Kao što razdražljiv čovjek vlastitu preosjetljivost shvata kao događaj samoosvještenja čiji se »aha! efekat« gubi i ponavlja, tako se ono što nam smeta rado zaboravlja. Ali — stvar navedena na zaborav za sobom povlači i ostale, čiji bi trag rado zadržali u sjećanju. To je razlog zašto je psihijatrija, pokazavši se neefikasnom u liječenju od neistodobnosti, napustila terapiju elektrošokovima. Postmoderna, kao i sve stvari proteške, povijesna, trebalo bi da slijedi taj njen primjer.

Zaboravom plovi sjećanje. Dok jedno ne presahne, drugo neće potonuti. Nošenu osekom koja dolazi iz pravca plime, ponovo treba izvući tačku proboja prema pounutrenju. Kada je riječ o »skroz drugom« — »Upravo zbog značenja da se označi moment POTPUNE DRUGOTNOSTI, ne smiju se njihovi izrazi upotrebljavati tamo gdje je njihova drugotnost ukinuta« (Hegel, FENOMENOLOGIJA, Predgovor). Postfilozofska moderna u bitnom zadržava taj način, kao što postmoderna činom preuzimanja proturječja moderne upola rješava vlastita.

»I tako se, ne trepnuvši okom, postmodernističko navođenje na zaborav povezuje s principijelnim navođenjem na zaborav u moderni: s navođenjem na zaborav putem sjećanja za koje se tvrdi da je vrjednosno neutrano. Jer pozitivizam izvora u odnošenju prema povijesti naposljetku bitno pripada ideologiji moderne: istinit je samo ona izvor koji se može dokazati, svako razmatranje o njegovom porijeklu, njegovoj funkciji, njegovom djelovanju je spekulacija« (str. 26.)

To što je ime spekulacija protjerana na tržište ideologije nipošto ne znači da je sama stvar koja ga izvan tog tržišta nosi iščezla. U tome je smisao Schmidtive teze koja, ustvari, kao Blochovo »učenje u neistodobnosti društvenih stanja svijesti« piše knjigu o postmoderni.

»Trenutak, koji se u životu sada i ovdje može shvatiti kao najviša istodobnost, u odnosu na trajanje sadašnjosti koja se neprekidno stvara predstavlja najdublju, najširu neistodobnost. Um kritizira razum i pri tom se vraća na ono što se u određenoj kulturi razuma čini iracionalno...« (str. 27.)

Borba se vodi za razliku između UTEMLJENJA postmoderne i lavine ODUŠEVLENJA onim što je ona na kulturnom planu pokrenula. Pitanje glasi: zašto uspostavljati jednom već porušene mostove ili, može li reproduciranje predmetne razlike uroditi dovoljno jakim potrebom da se njeno ukidanje ponovi?

**

Gradanski optimizam kao produkt racionalizacije. Protiv njega — iracionalnost od Schellinga do Kierkegarda. Tu je i Nietzsche, kao protivnik racionalnosti socijalističkog optimizma. Lukacs je načeo razliku, ali ne ostaje dugo kod uvida u prirodu tu razlikovanog. RAZARANJE UMA: na razvojnoj liniji iracio-

nalizma niko nije gori od gorega, svi su jednako loši. Vraća se na pojednostavljenje: »za racionalnost naprosto« (str. 62.)

Kada se RAZARANJE UMA odbacuje kao najlošije Lukacsevo djelo — ne zbog toga što Lukacsu u njemu više nije bitno kakav tip racionalnosti bira, nego zato što se zazire od full kontakta (Schmidt kaže dodira) sa iracionalizmom, onda se sudjeluje u Lukacsevom pojednostavljenju. Za Habermasa Schmidt kaže da on »ne odstupa od kategoričke formule koja glasi: spram nepojmljivih opasnosti bilo kakve iracionalnosti treba u prvom redu zastupati postojano obećanje pojma svake racionalnosti« (str. 63.)

»Prvi pokušaj da se moderna dovede do pojma istodoban (je) s kritikom moderne«. To su Habermasove riječi (FILOZOFSKI DISKURS MODERNE, Globus, Zagreb, 1988. str. 21). Schmidt preuzima Habermasovu nadu u mogućnost dovršenja moderne. Kaže: »to što se moderna podvrgava kritici nipošto ne znači da smo izašli iz nje. No prema tome se ne smije tvrditi ni obratno, da iracionalnost iz života možemo ukloniti tako što ćemo je otresti i isključiti« (str. 64.)

Gotovo sve informativno i osmišljeno što Schmidt kaže o filozofima i drugima kao i o njihovim djelima i poticajima koji dolaze iz tih djela, a takvih je izjava u ovoj knjizi zaista mnogo, propušteno je kroz medij ovog stava. Nećemo ga moći pratiti u tom svemu, pratićemo ga u »momentu« koji smo sami izabrali i prilagodili svojim mogućnostima.

Za razumijevanje borbe za uzajamno priznavanje između Blocha i Lukacsa, presudno je Benjaminovo očekivanje u pogledu nadolazeće sadašnjosti. U 16. filozofsko-povijesnoj tezi piše:

»Historijski se materijalist ne može odreći pojma sadašnjice koja nije prelaz, već nastupa i zastaje u vremenu... Historizam postavlja »vječnu« sliku prošlosti, historijski materijalist iskustvo s njom koje je jedino tu«.

Pored što se ovdje štošta bitnog radikalizira, tu se prije svega aktualizira rezultat spomenute »borbe«, tako da je u rezultatu sadržano u biti ono iz čega on rezultira. Aktualizirati znači učiti i sagledati problem. O samome tom Schmidt izvještava (u trećoj tezi za »Aktuelan pogled na njemački iracionalizam weimarskog razdoblja s neomarksističkog stanovništva«):

»Ranih dvadesetih godina Lukacs se nije nediferencirano odnosio prema iracionalizmu. Blochova recenzija POVIJESTI I KLASNE SVIJESTI (1923.) iznašla je u formulaciji sadašnjosti kao »momenta odluke«, čak kao »momenta novuma«, temeljnu postavku Lukacseve teorije povijesti. A sam Lukacs je, karakterizirajući sadašnjost kao »moment odluke«, referirao na Blochovu temeljnu kategoriju u DUHU UTOPIJE (1918.), koja ondje glasi »tama trenutka koji upravo živimo« i u prvom redu vodi »obliku« »pitanja koje je nemoguće konstruirati« (str. 64.)

Schmidt napominje da Bloch tom »nemogućnošću« izražava strukturu raskida sa strukturama doživljavanja. Nije naodmet vidjeti šta bi Benjaminovo bjevanje u »spleenu« imalo tu da traži. (»Spleen umeće stoljeća između sadašnjeg i upravo življenog trenutka.«) Valja također ukazati na poticaje koji dolaze od Hegela. (Hegel se u Predgovoru opredjeljuje da pokaže kako je pala odluka da se bude ne za individuum čist od »neposrednog osjetilnog načina« nego za oduhovljenje općeg »ukidanjem čvrstih, određenih misli.«) U svakom slučaju ovaj je moment bitan za Schmidta koji »u praksi POKUŠAJA oblikovanja« postiže sebi primjerenu širinu stava i dolazi do jezgra svoje pozicije. Prije nego bacimo kratak pogled na to jezgro, otkloničemo moguće zabune u pogledu te »širine«.

Dva oslonca plus težište na podlogu = stav. Otud izraz: stav koji se klata. To i ne bi bio neki stav. U odnosu na razliku između dalekoistočnog »plesa« i zapadnjačkog baleta, nadrealizam je okrenuo težište prema gore. Bila je to kretanja auka, pitnja. Jedna na koju želimo znati odgovor: kako mišljenje može biti pitajuće kada pitanje nije moguće konstruirati? Već se u tome nazire utopija, da ne kažemo, paradoks koji se slijeva. Stvarno, jedno verzirano pitajuće mišljenje ne bi smjelo biti operisano od ne-

posrednog iskustva. Vraćanje ranog Blocha i ranog Lukacsa na pojam »posredovane neposrednosti« iz klasične njemačke filozofije uvijek je bio živ i uzbudljiv izvor koji uvire. Tako, Lukacs: »Posredovanje ne bi bilo moguće kad sam empirijski opstanak ne bi bio posredovan.« Ovo je linija koja se može povući u svim pravcima, bar kao još-ne-linija, tačka.

A sada, »jezgro« Schmidtove pozicije: »... djelovanje posreduje različitost življenja i doživljavanja, tako što se doživljavanje može odnositi još samo na kritičku i anticipatorsku funkciju u življenju, dakle na proizvodnju, a ne na uživanje onoga što postaje i onoga što prestaje biti život.« (65.)

Stavljamo se u poziciju da kažemo da je tek s ove pozicije, koja nije samo Schmidtova, moguće preskočiti potok unaprijed datog odgovora i doskočiti u pitanje... o načinu proizvodnje. *Ima samo dva načina, POSREDOVANJE I REVOLUCIJA. Proizvodiće se tako da ta proizvodnja bude ili »proizlaženje iz konkretne i raznolikosti opstanka« ili »prekinuto proizvodjenje općega«.* Postoje samo dva konačna, konačno i beskonačno konačno. Treba samo vidjeti — koje i kada — prelazi u egzistenciju. Schmidt je sasvim u ovome onoga časa kad svoj kritički stav skraćenog težišta zauzima nagnut prema Lukacsu: »Kod Lukacsa posredovanje kao oblik povijesti toliko prevagnuje nad momentom revolucije da on zanemaruje njen skokoviti karakter.« (str. 67.)

Mišljenje postmoderne, a zalaganje za svojevrsni »pred-post-modernitet« pogotovo, preživjelo je tvrdimo susret s Hegelovim izrazom iz logike srca što tamo glasi »preokret koji nije ničim posredovan«. Samoskrivljena otvorenost se kosi sa onim što smiješna suvišnost podupire. Reći će se: postmoderna možda ne griješi kad drži da ona nije ništa bitno. Ali, postmoderna griješi kad vjeruje da ispod tepiha od suvog opalog lišća nema ništa bitnije od asvalta. Griješiti je ljudski. Glupo bi bilo gledati čovjeka kroz greške. Ali non-stop griješiti, to je grjechota. Grjechota bi bilo ne praviti razliku u onome što se, iskušano, odbacuje. Za mišljenje postmoderne je grjechota ne dovesti u vezu umanjujuću moć refleksije sa onim što joj je suprotno, s pojmom preplavlivanja. Sa onim čemu se uz otpor prepuštamo.

Produktivna uobrazilja isporučuje umu objekte, — to više nije um, nego umom fiksirana uobrazilja, razum. Mirovanje proizvodnih snaga produktivne uobrazilje — to je Benjaminov odgovor na upitnost pojma revolucije.

Ništa nije više izloženo sumnji od onoga što se podvrgava dokazu. Prosvjetiteljstvo je htjelo dokazati napredak.

»Tamo gdje se napredak ukruti u historijsku normu, iz budućnog se odnosa sadašnjosti eliminira kvaliteta novog, emfaza nepredvidljivog početka.« (Habermas, FILOZOFSKI DISKURS MODERNE, str. 18.) Pitanje glasi: kako ono što više nije (napredak, vrijeme, itd.) može postati to što je bilo? Odgovor treba potražiti u elementu u kojem se pitanje najbolje osjeća. Tako u pogledu ovoga postupa Habermas u prvom Eksamuru (o Filozofsko-povijesnim tezama) knjige o modernim, reaktualizirajući »sve što je bilo«. . . Benjaminovo. Na nama je da prosudimo koliko uspješno, tako što ćemo ponovo započeti. Ponovo započeti znači zaboraviti predrasude. Schelling je rekao da je najbolje postaviti se u poziciju onog ko prvi put čuje ono o čemu je riječ, pa pita »kako ja to treba da shvatim«. Njega ustvari zanima kako je to nastalo.

Nema sumnje kakav bi trebao biti »postmoderno označeni prelom u povijesti moderne«, iako to i nije sasvim tačno. Schmidt nas ostavlja u tom dojmu naročito onda kad nas u najavi za fiktivni razgovor (u kojem daje riječ drugima — Blochu, Benjaminu, Adornu, Horkheimeru, Foucaultu, Sloterdijku, Baudrillardu, Lyotardu, G. Andersu, P. Portoghesiju i M. Wagneru — a svoje komentare shvata kao one drumske razbojnik), kada nas u najavi dakle te riznice privremenih cjelina, trzne shvatanjem povijesti kakvo nam nije po volji. »Ništa u povijesti ne dolazi samo od sebe.« (162.) A ona najdublja »iracionalnost« u vidu spontanosti. . . A ona nemogućnost da »Mnemozina, osvješćivanje i postala unutrašnjost« izlazeći iz Platoneve pećine sa sobom ponese još i vlastitu sjeću. . .

literatura kao citat

MIHAJLO PANTIĆ: »ALEKSANDRIJSKI SINDROM«
Prosveta, Beograd, 1987.

milovan tatarin

Govorenje o knjizi »Aleksandrijski sindrom« moglo bi započeti, sada kada je pred nama i najnoviji naslov »Protiv sistematičnosti« (Revija, Osijek, 1988.), isticanjem dvaju karakterističnih činjenica. PRVO: Mihajlo Pantić se pri uslozljavanju i sklapanju svojih tekstova uvijek rukovodi istim principom »centralnog jezgra«. To znači da je on sve tri dosadašnje esejiško-kritičke knjige uzglobio oko jednog središnjeg informacijskog uporišta što u sebi nosi polaznu premisu iz koje se onda lepezasto zahvataju i interpretiraju prozni predlošci. Na taj način oni bivaju povezani u koherentnu cjelinu označenu dominantnim zajedničkim nazivnikom koji, međutim, niukoliko ne poništava njihovu samosvojnost i različitost. To je jednostavno pokušaj da se u cijelom nizu, ponekad međusobno neprispajivih, spisateljskih činova pronađe ona konstanta što prouiče iz osjećanja postojećih književnih strujanja uvjetovanih, donekle, i samom atmosferom življenja. DRUGO: Pantić piše uglavnom o onome što je najneposredniji izraz recentnih literarnih zbivanja, tj. o onim pitanjima što trenutačno zaokupljaju pažnju književne teorije i književne kritike. Tako je njegov prvijenac »Iskušanja sažetosti« (1984.) objelodanjen u vrijeme ekstenzivne vladavine kratke priče koja je upravo osamdesetih, pored gomile ukoričenih short story-formi, zadobila i vlastito znanstveno ovjerovljenje uobičajeno u zasebnim tematičkim kao i u osamostaljenim radovima (pomenimo Književnu kritiku, 2/1979, Domete, 11/1981, esej K. Nemeca »Problemi teorije novele« (sada i u knjizi »Refleksija i pripovijedanje«, 1988.), Solarove tekstove); »Aleksandrijski sindrom« tematizuje onaj problem oko kojeg se rotiraju književna promišljanja što traju već prilično decenija, ali su baš ove godine iznjedrile najveći broj relevantnih teoretskih eksplicacija. Konačno, ne smijemo smetnuti s uma da se »Protiv sistematičnosti« javlja u momentu što je ponudio još tri bitne knjige kritika i to »Poziciju kritičara« V. Viskovića, Pejakovićeve »Prostore pisanja«, te skupni projekt J. Matanović, V. Bogišića, K. Bagića i M. Mićanovića »Četiri dimenzije sumnje«. To je samo jedan prilog više izrečenoj postavci da Pantić u svojim razmišljanjima nastoji biti suvremen i pratiti ono što bismo mogli imenovati kao, preuzimajući pri tome njegov instrumentarij, »odsjaji tekućeg vremena«.

Nakon što smo, da bismo označili književni koncept koji literaturu tretira kao ogroman citat, kao rekombiniranje već napisanog, a u svrhu stvaranja novog značenjskog sklopa, rabili termine: intertekstualnost, erudijski kompleks (D. Ugrešić), suodnošenje semantičkih nizova (A. Flaker), citatnost, sada smo taj niz obogatili i jednim svježijim: aleksandriizam. (Riječ je o sugeriranju neprocjenjivog fonda već misle biblioteke. Nije slučajno, recimo i to, da je U. Eco radnju romana »Ime ruže« smjestio među zidine benediktinske opatije što ima najveću biblioteku — labirint. Spominjemo ga i stoga što je upravo taj roman oblikovan u apsolutnom ključu »aleksandrijskog sindroma«, pa je onda i mogao ponijeti epitet paradigme.) Iz takve perspektive autor čita kako već potpuno afirmirane književnike (npr. Kiš, Čosić, Marinković), tako i one što iza sebe imaju tek jednu ili dvije knjige, one, dakle, koje pokrivamo oznakom »mladi« i »mladi«. Naravno, distribucija u »Sindromu« nije ostvarena unutar te opreke, nego je primijenjen razblažen nacionalno-generacijski kriterij. U prvom je segmentu stoga prisutno čitanje tzv. »aleksandrijskog kvarteta« poslijeratne srpske književnosti (Kiš, Pekić, Kovač i Čosić) plus Milorad Pavić, u drugom su autori vezani uz hrvatsku književnost (već naznačeni Marinković kao dio nekog tradicionalnijeg korpusa, ali, napomenimo, tek po afirmaciji, dok je po postupku zaista suvremen, zatim

Pavličić, Tribuson, Ugrešićka, Stojević, Slamnig, Habjan, te Budiša), a treći je pisan iz pozicije, kako sam Pantić napominje, »generacijske zaslepljenosti« i obuhvata bitna imena sadanje »mlade srpske proze« (Albahari, Basara, Marković, Damjanov, Petrinović, Pisarev, Knežević, Oklopčić itd.) Što je to, upitajmo se sada, što sačinjava, naslovno istaknut, »aleksandrijski sindrom« i što može povezati sijaset nabrojanih raznorodnih autorskih pisama? Citanjem, otkrivamo nekoliko temeljnih aleksandrijskih principa (crta) postupaka:

1. ISKUSTVA BIBLIOTEKE

Književnost koja se obnavlja iz književnosti — opće je mjesto i osnovni princip aleksandrizma. Doznačavanje takvih iskustava ostvaruje se upravo na ono dva načina koja su formulirana pri recepciji Marinkovićeve »Kiklopa«. Dakle, pomoću eksplicitnih iskaza i implicitnih informacija. Nekako se već i podrazumijeva da se i jedan i drugi vid može ostvariti ili kroz polemiku (razračunavanje, osporavanje, destrukcija) sa starim, »klasičnim«, vrijednostima, ili kroz dijalog što preuzima sve ono što je i dalje vitalno uprkos korištenosti, jer sada više nije riječ o tome koliko se što puta koristilo, nego o tome na koji se način pristupa rekreiranju.

2. AUTOPOETIČNO OBRAZLAGANJE PARALELNOSTI KREATIVNOG I AUTOKRITIČKOG (METAFIKCIJSKOG) ČINA

»Danas je uobičajena opaska da se roman objašnjava osajem u ogledalu vlastitog teksta. . .« (str. 64.) kaže na jednom mjestu Pantić i tako definira slijedeće obilježje aleksandrijskog poimanja književnog čina koji sve više biva usmjeren na samo pripovijedanje, na tehniku pisanja priče (npr. Lj. Domic, M. Kožul), a sve manje nastoji ostvariti izravne reference na elemente vezane uz iskustva stvarnosti. Ovakav plan diskurzije prisutan je i u autorovim prozama kao što je to npr. i slijedeće mjesto: »Da, ispravno zaključujete, priča može otpočeti iz bilo koje tačke. . .« (»Vonder u Berlinu«, Filip Višnjić, Beograd, 1987, »Dijagonalna priča«, str. 45.) Neće biti neinteresantno ako naznačimo da je ovaj metatekstualni iskaz zapravo literarno preoblikovana naznaka iz »Iskušanja sažetosti« koja galsi: »... dokidanjem i napuštanjem strukturalno-povlaštenih delova naracije (početka i kraja) inicijalnu formulu (od početka) zamenjuje medijalna (od sredine) formula naracije«. (str. 36.)

3. PROZNA TEHNIKA PRONAĐENOG RUKOPISA

Riječ je o »zasnivanju narativnog polja putem prerade nekog predašnjeg imaginarnog ili stvarnog rukopisa« (str. 61.) što je, dakako, sasvim primjereno premisi o tekstovima koji »jedu« druge tekstove i na tome zasnivaju vlastiti smisaoni sloj.

4. POLIGRAFIČNOST

Promjena pisma i stila još je jedan od indikatora koji će nas upozoriti na činjenicu da pred sobom imamo djelo što se ima recipirati u horizontu aleksandrizma. Umjesto da ostvaruju, nekad tako omiljenu, homogenizaciju vezanu uz dosljednost realizacije leksičkog plana autori često posežu za presijecanjem stilskih ravni i tako ostvaruju svojevrsnu »kalamburnu smjesu«. Primjerice, kod Pavića nalazimo ukrštanje »prividno objektivne naracije s autopoeitičkom osnovom«, »epistolarne forme«, »neke vrste kamernog dramskog teksta, datog u obliku zapisnika sa policijskog saslušanja«, »galimatijasa filozofskih citata«, te »oblika naučnog teksta«. (str. 51.) Svakako da je najinteresantniji treći dio knjige koji je pisan,